

Боголіб Т. М.,

д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів, декан економічного факультету ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди"

ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ПРІОРИТЕТНОГО НАПРЯМУ ВИДАТКІВ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

У статті розглянуто проблему фінансування вищої освіти як пріоритетного напрямку видатків державного бюджету України, визначено напрямки фінансування і необхідність концентрації фінансових ресурсів для їх реалізації; умови забезпечення ефективного використання коштів на функціонування та розвиток вищої освіти.

In the article the problem of financing of higher education is considered as priority direction of charges of the state budget of Ukraine, directions of financing and necessity of concentration of financial resources are definite for their realization; terms of providing of the effective use of facilities on functioning and development of higher education.

Актуальність проблеми. Економічне зростання та розвиток країни залежать від якості людських ресурсів. Якість же людських ресурсів є похідною від рівня освіти і, насамперед, якісних і кількісних складових вищої освіти. Особливість сучасної освіти, насамперед професійної, полягає в необхідності її оновлення, наповнення новим змістом. Все це потребує значних фінансових затрат, які б давали можливість не тільки функціонувати вищим навчальним закладам, а й розвиватися, вирішувати проблеми інтеграції з науковими установами, із зовнішнім освітнім середовищем, запроваджувати інноваційні технології. Тому дослідження актуальних проблем забезпечення освітньої сфери фінансовими ресурсами, розробка напрямків реформування бюджетування вищої освіти в Україні є актуальною і доцільною.

Огляд публікацій з проблем фінансування системи вищої освіти свідчить, що вчені України починають приділяти увагу до її наукової розробки. Про це свідчать праці Д. Грішнкової, Б. Данилишина, Й. Бескида, В. Куценко, К. Павлюк. Ми надаємо

належне даним публікаціям, але звертаємо увагу на необхідність постійного розвитку наукових поглядів на проблеми фінансування вищої освіти, її орієнтації на світові тенденції.

Мета написання статті полягає у висвітленні проблеми забезпечення фінансовими ресурсами розвитку вищої освіти в умовах реформування.

Завдання дослідження полягають у визначенні умов фінансування вищої освіти як пріоритетного напрямку видатків бюджету, необхідності концентрації фінансових ресурсів для реалізації основних напрямків реформування системи вищої освіти; забезпеченні ефективного використання коштів на функціонування та розвиток вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Конституція України закріплює право громадян України на освіту, в тому числі і на отримання вищої освіти. Адже приклад розвинутих держав показує, чим вищим є рівень освіченості їх населення, тим вищим є рівень їх економічного розвитку. Саме тому практично всі розвинуті країни надають значну фінансову підтримку розвитку освіти. Вчені і політики України дотримуються думки, що державна підтримка освіти в Україні у фінансовому плані має бути значною.

Проте в сучасних умовах нестача бюджетних коштів потребує дотримуватися принципу багатоканального фінансування вищої освіти із залученням позабюджетних джерел.

В останнє десятиріччя значно розширився спектр освітніх послуг, відповідно змінилися фінансові потоки. Багатоканальність фінансування стала основною ознакою кінця минулого та початку нинішнього сторіччя.

Сьогодні досить важливим є забезпечення максимальної ефективності у використанні бюджетних коштів.

Обсяги фінансування вищої освіти України можна подати у вигляді таблиці 1.

Таблиця 1
Фінансування вищої освіти

Показники	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Загальні видатки державного бюджету, млн.грн.	481148,6	55528,0	60318,9	75655,3	903345,9	108121,3	124608,2

з них на освіту усього	7085,5	9557,1	12269,0	14956,6	18300,4	25007,1	33000,4
у т.ч. на вищу	2285,5	3046,6	4167,0	4619,8	5384,6	6259,7	7024,5
Частка до загальних видатків державного бюджету, %	4,7	5,5	6,9	6,1	5,3	5,9	6,4
ВВП	1,3	1,5	1,9	1,8	1,6	1,7	1,9
Частка до загальних видатків по галузі, %	32,3	31,9	34,0	30,9	34,0	40,1	42,3

* Джерело: дані Міністерства фінансів України.

Як видно з даних таблиці, питома вага видатків на вищу освіту в структурі загальних видатків державного бюджету протягом 2000-2006 років зросла на 10%, у 2000-му становила 32,3%, у 2001-му – 31,9%, у 2002-му – 34,0%, у 2003-му – 30,9%, у 2004-му – 34,0%, у 2005-му – 40,1%, у 2006-му – 42,3%. У 2000-му видатки на вищу освіту становили 2285,5 млн. грн., в 2006-му – 7024,5 млн. грн., що в тричі більше [5]. Динаміка зростання обсягів державного фінансування вищої освіти свідчить про зростання ролі та значення вищої освіти в житті суспільства. В останні роки збільшується питома вага студентів, які навчаються у вищих навчальних закладах за рахунок коштів державного бюджету. З таблиці 2 можна зробити висновок, що в цей час зросли обсяги державного замовлення, а отже, зросла питома вага державних фінансових ресурсів на потреби вищої освіти.

Таблиця 2
Динаміка прийому на перший курс у державні вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації за джерелами фінансування

Показники	1996	1997	2000	2002	2006
Державний бюджет	37,6	42,6	43,4	46,8	57,6

Кошти галузей	0,2	0,9	1,2	1,9	2,2
Кошти фізичних та юридичних осіб	62,2	56,5	55,4	51,3	30,1
Всього	100	100	100	100	100

Державне замовлення на підготовку висококваліфікованих спеціалістів у період 1996-2006 рр. зросло на 20%, на 2% зросло фінансування підготовки фахівців за кошти галузей. Значно зросли фінансові витрати на підготовку фахівця. Так, в 2000 році витрати, які закладались в державний бюджет, склали 1,8 тис. грн., а в 2007 році склали 7,8 тис. грн. за 1 рік підготовки на бакалаврському рівні [5].

Указом Президента України "Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні" від 4 липня 2005 року передбачено затвердження, починаючи з 2005 року, прийому за державним замовленням на денну форму навчання до державних витрат навчальних закладів в обсягах не менше 50 відсотків від загального обсягу прийому громадян із забезпеченням відповідного фінансування.

Так, на виконання Указу Президента обсяги державного замовлення на педагогічні спеціальності в 2007 році зросли до 75%, на технічні та будівельні спеціальності – до 68%, на юридичні та економічні спеціальності складають 25% [1].

Державні фінансові ресурси залишаються на сучасному етапі переважно формою фінансування вищої освіти.

З 2002 року в системі вищої освіти запроваджено нормативний метод фінансування, коли виділення фінансових ресурсів здійснюється на основі розрахункових нормативів.

У структурі видатків державного бюджету України найбільшу частку становлять видатки на освіту, науку, фізичний та духовний розвиток, тобто видатки на розвиток людського капіталу. У цілому у світі відбулося суттєве підвищення частки державних видатків на освіту. В Данії, Франції, Німеччині, Австрії, Фінляндії за останні двадцять років цей показник досяг у середньому 25-38%.

Нарощування людського капіталу в цих країнах за останні двадцять років за різними підрахунками забезпечило зростання ВВП від 1/5 до 1/3.

Розвиток вищої освіти знаходиться у прямій залежності від розвитку людського капіталу і навпаки. Людський капітал є основною цінністю суспільства і одним із основних чинників економічного зростання, забезпечуючи зростання доходів

держави, підприємства, індивіда, він є особистою власністю кожного індивіда і потребує як від нього, так і від суспільства в цілому значних витрат [3].

Проблема фінансування вищої освіти є важливою і досить складною, яка так чи інакше зачіпає інтереси всіх членів суспільства і має особливості, пов'язані з доходами родини, національними та історичними умовами.

Дискусії щодо шляхів розвитку й фінансування вищої освіти стали невід'ємною складовою економічної політики останнього часу в розвинутих країнах.

Вчені приділяють значну увагу проблемі співвідношення бюджетного та позабюджетного фінансування вищої освіти.

Проаналізувавши структуру поповнення бюджетів вищих навчальних закладів системи Міністерства освіти і науки України, можна зробити висновок про те, що частка позабюджетних коштів зростала до 2003 року. Так, у 1996 році питома вага позабюджетних коштів у загальній сумі надходжень становила 30,5 %, у 1997-му – 32,5 %, 1998-му – 44,0 %, 2002-му – 55,2 %, із 2003 року вона зменшувалася – 50,2 %, 2004-му – 47,0 %, 2005-му – 41,2 %, 2006-му – 38,4 %. Позабюджетні надходження за своїми обсягами порівняно з 1996 роком збільшилися у 18,2 рази, а бюджетні – в 11,4 рази [2]. В останні роки йде значне зростання вартості освітньої послуги (що фінансується за рахунок фізичних та юридичних осіб), так на бакалаврському рівні в столичних ВНЗ вона досягла на економічних, юридичних спеціальностях до 10 тис. грн. за рік навчання, а на магістерському рівні – до 15-18 тис. грн., що в 2-3 рази перевищує обсяг фінансування освітньої послуги з державного бюджету, чим пояснюється зростання обсягів позабюджетних коштів у кількісному вимірі.

Доцільно звернути увагу на фінансовий механізм системи вищої освіти, який являє собою сукупність форм і методів створення та використання фінансових ресурсів для забезпечення діяльності вищих навчальних закладів [4]. Основною функцією фінансового механізму є забезпечення закладів вищої освіти фінансовими ресурсами. Виконання цієї функції неминуче передбачає і реалізацію функції регулювання: регулювання порядку створення фондів, їх розподілу і використання. Дослідження показало, що ця функція охоплює дві підфункції:

– регулювання загального порядку фінансування вищої освіти, визначення основних правил надходження фінансових ресурсів як з державного бюджету, так і з інших джерел, стимулювання (або обмеження) їх припливу;

– регулювання процесу державного фінансування: обсягів та порядку розподілу, використання вищими закладами освіти фінансових ресурсів.

Фінансові ресурси вищих навчальних закладів мають складові: державні, приватні ресурси, кошти підприємств, зовнішні ресурси, змішані ресурси.

Поширення приватних ресурсів у системі вищої освіти зумовлено:

– необхідністю забезпечення достатнього фінансування вищої освіти для потреб сучасного економічного і соціального розвитку суспільства;

– пристосуванням вищої освіти до нових умов і вимог ринку праці;

– розширенням потреб у вищій освіті за різними культурними й релігійними моделями;

– зростанням ролі знань як рушійної сили економічного та соціального розвитку.

Схеми фінансування вищої освіти підприємствами можуть бути достатньо різноманітними: від майже повної свободи підприємства у цьому питанні до фіскальних стимулів або жорсткого регулювання розвитку навчальної діяльності підприємствами (особливо професійна підготовка фахівця).

Зовнішні ресурси пов'язані з фінансовими надходженнями у сферу вищої освіти з-за кордону, які здійснюються за спеціальними програмами, що впроваджуються міжнародними організаціями, іноземними громадянами та приватними благодійними фондами. В Україні працюють десятки міжнародних та іноземних організацій (фонд "Відродження", USAID, IREX, ACCELS, Fulbright Committee, British Council, французький культурний інститут, ДААД та інші).

Міжнародне співробітництво у сфері вищої освіти – надзвичайно важливий процес, зважаючи на перспективи входження України у світове товариство. Міжнародні зв'язки на національному рівні, а також на рівні окремих вищих навчальних закладів, необхідно розвивати та розширювати.

Дослідження довело, що в Україні розвиваються змішані та нові механізми фінансування освітніх послуг. Головна їх мета – покращити взаємовідносини між державним і приватним секторами, об'єднати різні механізми фінансування та надання освітніх послуг, ввести елементи конкурентності та відповідальності за якість наданої вищої освіти.

Характерними прикладами в цьому відношенні можуть бути кредитні форми фінансування вищої освіти, ваучерна освіта.

Стратегічними завданнями реформування вищої освіти в Україні є трансформація кількісних показників освітніх послуг у якісні. Цей трансформаційний процес має базуватися на таких засадах:

– по-перше, це національна ідея вищої освіти, зміст якої полягає у збереженні і примноженні національних освітніх традицій. Вища освіта покликана виховувати громадянина держави Україна, гармонійно розвинену особистість, для якої потреба у фундаментальних знаннях та у підвищенні загальноосвітнього і професійного рівня асоціюється зі зміцненням своєї держави;

– по-друге, розвиток вищої освіти повинен підпорядковуватися законам ринкової економіки, тобто закону розподілу праці, закону змінності праці та закону конкуренції, оскільки економічна сфера є винятково важливою у формуванні логіки суспільного розвитку;

– по-третє, розвиток вищої освіти слід розглядати у контексті тенденції розвитку світових освітніх систем.

В умовах Болонського процесу зростають вимоги до якості освітніх послуг, важливого значення набуває конкурентоздатність фахівців.

Вирішення проблеми конкурентоздатності фахівців залежить насамперед від ефективної методики вартості освітньої послуги, тобто від обсягів фінансування.

Ця методика має включати нові підходи до організації навчального процесу, зокрема, запровадження кредитно-трансфертної системи, нових ліцензійних та акредитаційних вимог, запровадження нових галузевих стандартів. Автором у монографії "Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період" ця методика презентована [1].

Важливим кроком має стати прогнозування обсягів фінансових ресурсів для забезпечення діяльності вищої школи, яке потребує визначення планової потреби вищого навчального закладу у коштах, необхідних для виконання перспективної програми підготовки фахівців для різних галузей господарства. Розрахунок планової потреби в коштах має здійснюватися на основі трудових, матеріальних і фінансових нормативів.

Дослідження довело, що в системі вищої освіти доцільно запровадити методичку обґрунтування двох рівнів прогнозування і планування фінансових витрат.

Перший рівень – фінансове прогнозування і планування за окремими вищими навчальними закладами. Для цього рівня характерним є складання індивідуальних кошторисів витрат прямим методом за кожним вищим навчальним закладом і об-

числення кожної статті витрат, що спирається на індивідуальні норми витрат.

Другий рівень – зведене фінансове прогнозування по Міністерству освіти і науки України. Зведеному фінансовому плануванню має передувати складання зведеного кошторису витрат на рівні кожного вищого навчального закладу, підпорядкованого Міністерству освіти і науки України з використанням укрупнених середніх нормативів.

Висновок. Для забезпеченості конкурентоспроможності в сучасних умовах вищі навчальні заклади повинні перебудувати стратегію і тактику своєї економічної діяльності, зосередившись на визначенні політики вартості освітньої послуги в умовах Болонського процесу та витрат позабюджетних коштів, оскільки бюджетне фінансування спрямовується лише на забезпечення функціонування вищого навчального закладу (заробітна плата, стипендії, комунальні платежі), а позабюджетні кошти можуть бути спрямовані на розвиток вищого навчального закладу.

Література

1. Боголіб Т.М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період: монографія. – К.: Міленіум, 2006. – 506 с.
2. Боголіб Т.М. Ринкова модель ВНЗ: монографія. – К.: Міленіум, 2007. – 264 с.
3. Буковинський В.С. Шляхи удосконалення планування витрат на освіту. // Фінанси України. – 2004. – № 9. – С.74-84.
4. Бескид Й. Фінансовий механізм вищої школи в умовах ринку // Фінанси України. – 2003. – № 8. – С.103-106.
5. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2004/2005 н.р. Статистичний бюлетень. – К., 2005. – 87 с.